

TREBALL FINAL DE GRAU

L'ART COM A MECANISME
DECONSTRUCTOR DELS
ESTEREOTIPS DE GÈNERE

Art as a deconstructive mechanism of gender stereotypes

Alumna: Núria Camacho de la Hoz

Tutora: Muntsa Calbó Angrill

Grau de Mestre en Educació Infantil

Facultat d'Educació i Psicologia

Universitat de Girona

2020

ÍNDIX

RESUM	3
1.INTRODUCCIÓ	4
2.MARC TEÒRIC	5
2.1 INTRODUCCIÓ DEL MARC TEÒRIC.....	5
2.2 BLOCS DE LES ARTS: LA INTERPRETACIÓ, ARTS PLÀSTIQUES I LITERATURA	6
2.2.1 LA INTERPRETACIÓ	6
2.2.2 ARTS PLÀSTIQUES.....	9
2.2.3 MATERIAL LITERARI	11
2.3 ELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE	13
2.3.1 CONCEPTE I ORIGEN DELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE.....	13
2.3.2 QUÈ FA QUE ES PERPETUÏN.....	14
2.3.3 INFLUÈNCIA DELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE EN ELS INFANTS	16
2.4 LES ESCOLES COEDUCATIVES	19
2.5 CONCLUSIONS DEL MARC TEÒRIC.....	20
3.MÈTODE	20
3.1 OBJECTIU PRINCIPAL	20
3.2 CONTEXT DE L'AULA	21
3.3 FASES DEL MÈTODE.....	22
4.RESULTATS	25
4.1 DISSENY D'UNA INTERVENCIÓ DIDÀCTICA NO SEXISTA.....	25
4.1.1 PERSONATGES	25
4.1.2 ACTIVITATS	31
4.2 OBJECTIUS GENERALS DE LA INTERVENCIÓ	34
4.3 METODOLOGIA I CRITERIS D'AVUACIÓ	34
5.CONCLUSIONS	38
6.REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	41
7.ANNEXOS	44
Annex 1 – Teresa no quiere ser princesa	44
Annex 2 – El caballero que no quería luchar	46

RESUM

En el present Treball final de grau es duu a terme el disseny d'una intervenció didàctica per deconstruir i qüestionar els estereotips de gènere, a través de tres blocs artístics de les arts visuals: la interpretació, les arts plàstiques i la literatura infantil. Està pensada per a nens d'entre cinc i set anys, prenent com a referent el grup de nens i nenes de la classe del Bosc de Palau de l'escola Annexa Joan-Puigbert de Girona. L'observació sistemàtica d'aquest grup i l'elaboració d'un complet marc teòric, han estat elements principals per l'assoliment de l'objectiu acotat. El resultat és una intervenció didàctica lliure de sexismes i estereotips de gènere, basada en la història de tres personatges.

Paraules clau: Estereotips de gènere, feminisme, intervenció didàctica, arts visuals.

ABSTRACT

At the present degree final project has been created the design of a didactic intervention for deconstructive and question the gender stereotypes, through three visual arts blocks: the performance, the plastic arts and the childish literature. It's designed for boys and girls between five and seven years old, taking as a referent Bosc de Palau's classroom students at the Girona's school Annexa Joan-Puigbert. The systematic observation of this students and the elaboration of a complete theoretical framework, have been principal elements for the attainment of the objective. The result is a free didactic intervention of sexismes and gender stereotypes, based on the history of three characters.

Key Words: Gender stereotypes, feminism, children's education, visual arts.

1. INTRODUCCIÓ

En els últims anys hi ha hagut una evolució en el qüestionament del sistema genèric-sexual en el que es basa la societat. Han començat a visibilitzar-se col·lectius que defensen realitats alternatives a les que ofereix el sistema heteropatriarcal en el qual vivim, que exposen noves identitats de gènere dissidents de la masculinitat i la feminitat hegemònica. Aquestes circumstàncies denoten un incipient canvi en la societat i, des d'un punt de vista esperançador, una incipient evolució que camini cap a l'abolició d'aquests estereotips de gènere. En aquest sentit, i d'acord amb les paraules de Butler (1990) citada per Pastor (2014), no hi ha cap impediment ontològic que faci que aquestes categories culturals (que no naturals) no evolucionin a mesura que evoluciona la societat.

La vivència en primera persona de les conseqüències que aquestes dicotomies generen en la relació amb un mateix i amb els altres, i havent pogut experimentar com la meua pròpia identitat s'ha anat adaptant al llarg del temps d'acord amb aquestes, ha estat gran part de la motivació personal per a la realització d'aquest estudi.

Altrament, al llarg del Grau de Mestre en Educació Infantil he pogut realitzar pràctiques en diverses escoles, en les què he presenciat repetides situacions que evidencien que els estereotips de gènere condicionen i oprimeixen l'expressió de la personalitat dels infants.

Tenint en compte que l'etapa d'educació infantil és el moment en què els nens i les nenes desenvolupen la seva personalitat, trobo fonamental el paper del sistema educatiu per incidir en aquesta causa.

Així doncs, el present treball de final de grau, tracta de donar una resposta educativa a la problemàtica dels estereotips de gènere a l'aula d'Educació Infantil utilitzant tres blocs de l'art com a eina principal: la interpretació, les arts plàstiques i la literatura infantil.

Els apartats que venen a continuació corresponen en primer lloc al Marc Teòric, el qual ha servit per fer una cerca de la informació necessària per després elaborar el disseny d'una intervenció didàctica, i per analitzar fonts literàries importants i que

ofereixin informació rellevant sobre aquest tema. En segon lloc, trobem la metodologia, on s'exposa detalladament l'objectiu del treball, els participants als quals es dirigeix i les tres fases que s'han seguit per assolir el propòsit establert. En tercer lloc, s'exposen i es detallen els resultats d'aquest estudi: el disseny de la intervenció didàctica que es proposa d'acord amb l'objectiu formulat i amb la metodologia emprada, i es fa una descripció acurada de tots els elements que la componen. Per últim, trobem les conclusions, en les quals s'analitza i es reflexiona sobre els resultats del treball, sobre l'aprenentatge personal que aquest ha generat i sobre quines són les accions educatives que haurien d'envoltar a la proposta didàctica elaborada.

2. MARC TEÒRIC

2.1 INTRODUCCIÓ DEL MARC TEÒRIC

Tots els integrants d'una societat creen la seva identitat d'acord amb molts factors que són característics d'aquesta. El gènere que s'associa a cada individu n'és un exemple. Es construeix una identitat genèrica de caràcter social que respon a una manera de comportar-se i d'actuar variable segons el gènere. Aquestes construccions socials s'anomenen estereotips de gènere (Tomé, 2007, citat per Quesada, 2014).

L'etapa d'educació infantil, és un moment clau pel desenvolupament de la identitat de les persones i, per aquest motiu, és el moment on més influenciables són els infants pel que fa a aquests models i ideals de comportament (Cànovas, 2008, citat per Quesada, 2014). A aquest fet, li hem de sumar el que assenyala Pastor (2014) en referència als rols de gènere, referint-se a aquests com mecanismes que restringeixen i limiten el desenvolupament dels infants i que exclouen a aquells que no s'adapten perfectament a l'estereotip que es correspon amb el seu gènere.

Davant d'aquestes circumstàncies, el sistema educatiu esdevé una eina fonamental que, en paraules de Tomé (2000) citat per Quesada (2014), ha de contribuir en totes les etapes que compren, a la redefinició del constructe social de gènere, buscant educar infants autònoms, crítics i capaços de decidir per si mateixos com volen

expressar-se i què volen fer a la seva vida seguint els seus interessos i desitjos sense coacció de cap mena.

El present treball té com a objectiu el disseny d'una proposta d'intervenció didàctica que serveixi com a eina per contribuir a la reformulació del discurs generic-sexual a través de la deconstrucció i el qüestionament dels estereotips de gènere, utilitzant com a eina tres blocs de les arts visuals: el joc teatral, les arts plàstiques i la literatura infantil.

D'acord amb aquest plantejament, el present marc teòric té com a objectiu: d'una banda, definir i contextualitzar aquests tres blocs de l'art, i d'altra banda, trobar referents teòrics pel que fa a l'educació de gènere. Tots dos objectius serviran per abordar el disseny de la intervenció didàctica des d'una perspectiva crítica i amb una base teòrica ampla que permeti que aquesta sigui el més eficaç, enriquidora i acurada possible. Finalment, es fa referència a les escoles coeducatives com una de les principals eines capaç d'influir en tots els elements de la comunitat educativa per transformar la realitat actual del discurs gènere.

2.2 BLOCS DE LES ARTS: LA INTERPRETACIÓ, ARTS PLÀSTIQUES I LITERATURA

2.2.1 LA INTERPRETACIÓ

1. DEFINICIÓ

Un dels blocs de les arts visuals amb els quals pretén basar-se aquesta programació és la interpretació. Aquest concepte es pot anomenar de diverses maneres, segons l'autor que el defineixi, així doncs parlarem de joc teatral, joc dramàtic, interpretació i/o dramatització.

El joc dramàtic és un procés en el qual mitjançant la paraula, el cos i els gestos, es projecten parts de la personalitat i els problemes dels intèrprets, a través del joc i de la lliure expressió, on el procés i la satisfacció dels participants prenen una importància superior a la qualitat de la interpretació (Reina, 2009). D'aquesta manera, tal com diu Delgado (2011) "els infants es comuniquen a través de l'expressió d'un sentiment" (p.1).

Mayesky (1978) associa el teatre infantil o joc dramàtic al moviment creatiu i el defineix com una acció en la qual l'infant desenvolupa i expressa la seva personalitat a la seva manera. Així doncs, la relaxació, la llibertat, l'augment del coneixement i la sensibilitat dels infants són els resultats d'aquesta activitat. A més, l'autora afegeix que l'acte de dramatitzar genera processos mentals que potencien la creativitat i la imaginació dels infants, sempre que no hi hagi imposicions o normes dels adults que coartin la lliure expressió d'aquests.

Aquestes definicions coincideixen en el fet que la lliure expressió és una de les característiques principals de la interpretació de l'infant.

Prenent en consideració el significat de joc teatral segons les anteriors definicions, podríem arribar a pensar que és gairebé el mateix que el joc simbòlic propi de l'etapa d'educació infantil. Ruiz de Velasco i Abad (2011) defineixen el joc simbòlic com les diverses accions que l'infant duu a terme per tal de crear altres mons i jugar a ser, sentir i pensar com altres persones o éssers.

No obstant això, per poder utilitzar el joc teatral en la nostra pràctica docent és necessari conceptualitzar i diferenciar bé aquests dos tipus d'activitats. Si bé és veritat que la LOGSE, la LOE i la LOMCE parlen d'aquestes dues pràctiques com a eines que coincideixen en els beneficis que aporten als infants, destacant que ambdues serveixen per fomentar el desenvolupament integral de l'infant, afavorint les capacitats relacionades amb les àrees cognitiva, emocional i afectiva i en l'expressió corporal, Roldán en el seu article "Situación actual del juego simbólico y el teatro infantil" (2016) deixa constància de la diferència d'aquests dos jocs i del valor de distingir-los:

La importància de distingir entre ambdós és fonamental a l'educació infantil, ja que mentre que el joc simbòlic no té finalitat en si mateix i, apareix cap als dos anys, el joc dramàtic té una clara finalitat educativa i una sèrie de fases per les quals els nens i les nenes van passant segons va madurant: es comença de forma individualitzada i a mesura que van socialitzant es va convertint en grupal (p.591).

Així doncs, podem definir el joc teatral com una pràctica propiciada per l'adult, amb un objectiu didàctic a darrera, que es basa en la interpretació d'un rol sense

premisses que restringeixin o limitin la lliure expressió de l'infant. A través d'aquesta activitat es potencien una sèrie de capacitats que s'expliquen en el següent apartat.

2. BENEFICIS QUE COMPORTA PER ALS INFANTS

Els beneficis que comporta el joc teatral per als infants són múltiples, es concentren en aspectes de l'àrea cognitiva i emocional, que estan estretament interrelacionades.

Delgado (2011) afirma que aquesta pràctica fomenta l'expressió en el més ampli dels seus sentits, ja que a través de la representació d'un paper, l'infant està millorant la seva expressió verbal i corporal. A més a més, assenyala que segons el tipus d'interpretació que es dugui a terme, s'hi impliquen altres capacitats relacionades amb l'expressió plàstica i la musical.

Un altre dels beneficis que Delgado (2011) destaca és que fomenta l'esquema corporal que l'infant té de si mateix i les capacitats perceptives, atès que, quan l'infant està interpretant un rol, no només representa sentiments sinó també moviments del personatge (Cruz, 2014). Així doncs, entren en joc processos mentals com la gestualització i el moviment del cos per l'espai.

Arran de la posada en pràctica de totes aquestes capacitats, l'infant en desenvolupa unes altres que es donen en conseqüència.

Així mateix, representar davant d'altres persones un personatge i fer-ho de manera lliure i sense cap mena de pressió, fomenta que l'infant s'expressi lliurement tal com li neix de dins, amb la qual cosa afloren habilitats com l'espontaneïtat i la creativitat. Això alhora, permet a l'infant, relaxar tensions mentre gaudeix i s'expressa lliurement i afavoreix les seves habilitats comunicatives (Delgado, 2011).

Tot aquest procés d'acció i d'aprenentatge facilita un bon ambient a l'aula, ja que propicia infants capaços d'entendre que cadascú s'expressa com vol i necessita. Si aconseguim alumnes creatius i espontanis, estem potenciant alumnes capaços d'empatitzar amb l'altre. Quan aquest s'expressi de manera lliure i com vulgui, estarà adquirint, també, la capacitat de tolerar el que fan els altres, el respecte i una ment més lliure i oberta a acceptar diferents tipus d'expressivitat.

2.2.2 ARTS PLÀSTIQUES

3. DEFINICIÓ

El concepte d'arts plàstiques ha anat divagant entre diverses concepcions i mirades teòriques diferents. Tot i així, de manera general i com a primera definició, les arts plàstiques es poden dividir en dues categories: les que se centren en la creació d'un objecte i aquelles que es basen en les capacitats intel·lectuals de l'individu que crea (Bursset, 2017).

A continuació, es fa un recorregut per les diferents perspectives d'aquest terme, però abans, a fi de situar un límit en el concepte, cal destacar el que declara Bursset (2017) sobre la definició d'arts plàstiques: "ha d'allunyar-se de la creació d'artefactes superflus i decoratius que tenen com a finalitat que l'alumne progressi en els aspectes manipulatiu i tècnic, allunyats d'establir connexions entre la forma, allò visible, i el concepte, allò invisible" (p.106).

Martínez i Gutiérrez (2003) conceben les arts plàstiques com un "exponent directe del pensament intuïtiu" que permet "l'expressió de les qualitats que només poden ser vinculades a través de l'experiència artística" (p.255), i posen en rellevància el fet que a les escoles es menysprea aquesta assignatura explicant que, a diferència d'altres matèries que tenen unes bases teòriques més concretes, l'art és un "fenomen complex i difícil d'abordar en el pla educatiu" (p.256). És per això que per ubicar aquesta matèria en el lloc que es mereix en les programacions didàctiques de les aules, cal que els docents tinguem clar el concepte d'arts plàstiques. D'aquesta manera, podem aplicar-lo adequadament a la nostra pràctica docent.

Quan l'infant fa una producció artística s'està expressant de manera autèntica, natural i genuïna, amb un llenguatge que respon al punt de desenvolupament maduratiu en el qual es trobi. Com a professionals docents, durant l'acció didàctica, podem utilitzar diferents mètodes i estratègies, però sempre oferint activitats ajustades al nivell maduratiu de l'infant (Martínez i Gutierrez, 2003).

Berger et al. (2016) expliquen que "(...) la vista arriba abans que les paraules. El nen mira i identifica abans que parlar" (p.7). Conseqüentment, en una producció artística plàstica sempre hi ha un component relacionat amb les imatges que percebem a través de la interacció amb el nostre entorn.

Així doncs, tal com diu Bursset (2017) les arts plàstiques van més enllà d'una producció bidimensional o tridimensional. Per a que ho siguin, han d'implicar processos com "veure, percebre, comprendre, imaginar, expressar i pensar" (p.9).

4. BENEFICIS QUE COMPORTA PER ALS INFANTS

María Acaso defensa en el seu article "Simbolización, Expresión y Creatividad: tres propuestas sobre la necesidad de desarrollar la expresión plástica infantil" (2000) que fomentar l'expressió plàstica en l'etapa d'educació infantil és necessari perquè afavoreix el desenvolupament del procés de simbolització, el desenvolupament de l'expressió i el desenvolupament de la creativitat.

Piaget (1994) citat per Acaso (2000), entén el dibuix com "una espècie d'esquema o de còpia resumida de l'objecte (...)" (p.44) i relaciona aquest concepte amb la imitació, per tant, afirma que quan l'infant és capaç de dibuixar un objecte és perquè està imitant una imatge interioritzada. Per tant, quan l'infant fa un dibuix, és capaç de simbolitzar una imatge viscuda. Així doncs, els processos cognitius que tenen lloc durant la simbolització i el dibuix afavoreixen també el desenvolupament intel·lectual.

L'autor Read (1969) citats per Acaso (2000), defensa que l'infant dibuixa com a resposta a la necessitat innata d'expressar-se. Des d'aquest punt de vista, es concep que l'expressió plàstica de qualsevol mena no és una finalitat sinó un medi. En aquest sentit, si l'expressió neix d'una necessitat innata, per a que els infants creixin emocionalment i mentalment sans, hem de propiciar la seva expressió artística. "El nen pensa més com l'artista que com el lògic. Si el nen aprèn a organitzar la seva experiència mitjançant el sentit estètic, és evident que l'educació hauria de tenir com a objectiu reforçar i desenvolupar aquest sentiment." (Read 1969, citat per Acaso, 2000, p. 49)

Finalment, Read (1969) citat per Acaso (2000) sosté que expressar una idea a través d'un dibuix és una barreja entre l'adquisició de coneixement i l'habilitat manual. A més, el dibuix o qualsevol altra expressió artística plàstica fomenta la millora de les habilitats relacionades amb el llenguatge visual, que serà el que utilitzarà per expressar (Acaso, 2000).

Per últim, tal com s'ha dit al principi d'aquest apartat, Acaso (2000) defensa que les manifestacions plàstiques afavoreixen el desenvolupament creatiu de l'infant, a través de la teoria de Lowenfeld (1961).

Mitjançant activitats d'expressió plàstica, l'infant interioritza la realitat i la fa seva integrant diferents components que conformaran el resultat estètic, és a dir, el dibuix (Lowenfeld, 1961, citat per Acaso, 2000). Durant aquest procés, l'infant està creant a través de la seva percepció de la realitat, expressant emocions i relacionant-se amb el medi.

Com hem vist anteriorment, l'expressió plàstica desenvolupa i afavoreix diversos processos que formen part del desenvolupament integral de l'infant. Les arts plàstiques impliquen observar, fer i pensar (Bursset, 2017). Així doncs, s'estimulen tota mena de processos relacionats amb el coneixement i l'aprenentatge.

En conclusió, podem concebre l'expressió plàstica de la següent manera:

IMATGE = REPRESENTACIÓ GRÀFICA = CONCEPCIÓ DEL MÓN

En aquest sentit, quina millor manera de començar a concebre el món des d'una perspectiva tolerant i respectant als altres, que mitjançant imatges i la producció d'aquestes en forma d'expressió plàstica?. A més, si fer art de manera lliure i agradable, es tradueix en emoció i sentiments, l'aprenentatge significatiu estarà present, ja que la millor manera d'integrar idees és a través d'aprenentatges que signifiquin alguna cosa per a nosaltres a nivell emocional (Timoneda, 2006).

2.2.3 MATERIAL LITERARI

5. DEFINICIÓ

Una de les funcions més importants de l'educació, és transmetre valors als infants i formar alumnes empàtics, capaços de respectar les opinions externes i amb amplituds de mires per tolerar aquells comportaments que s'allunyin dels seus, així com, crear alumnes crítics, capaços de formar-se una opinió pròpia d'allò que veuen en les actituds dels éssers que els envolten.

Podem identificar les obres literàries com un recurs dinàmic i versàtil:

La literatura que sense adjectius és, sobretot, art de la paraula, les creacions de les quals poden manifestar-se de forma oral, escrita, representades dramàticament, cantades o dansades, i amb diferents suports manuals: veu humana, llibre, disc, cinta magnètica, pel·lícula, rep en el marc infantil diverses funcions (Porras, 2011, p. 17).

Així doncs, la càrrega emocional que suposa escoltar la narració d'un conte, concedeix al gènere literari infantil el poder de transmetre valors, emocionar i fer viure històries properes al món imaginari dels infants.

Hoster i Lobato (2007) citats per Hoster i Gómez (2017) afirmen que els recursos literaris constitueixen un material estètic, artístic i didàctic, que narra històries mentre transmet emocions. I afirmen també que suposa una eina excel·lent per educar lectors competents.

En la mateixa línia, Hoster i Gómez (2017) posen èmfasi en el paper que tenen la paraula i la imatge en les obres. Exposen que la unió d'aquests dos codis, suposa pels receptors un conjunt d'elements que propicien que la narració avanci de manera natural i agradable. Aquests elements són: l'espai, l'ambient i els personatges.

Recollint tot el que s'ha dit, podem concloure en què la literatura infantil és un recurs interessant i emocionant pels infants, amb la qual cosa, és important aprofitar aquest recurs per abordar temes socials i ètics.

6. BENEFICIS QUE COMPORTA PER ALS INFANTS

D'acord amb les definicions anteriors, el gènere literari és un mecanisme transmissor de valors i normes socials. És per això que aquest recurs és, per excel·lència un dels més potents per propiciar el procés d'ensenyament -aprenentatge (Kortenhaus i Demares, 1993, citats per Pastor 2014).

Porras (2011) explica que a través de les obres literàries, els nens i les nenes viuen experiències fantàstiques i imaginàries que sovint es basen en l'abordatge d'un problema protagonitzat per un personatge proper a ells. D'aquesta manera, els infants "tenen l'oportunitat d'aprendre i aplicar un model de resolució basat en la identificació d'un problema" (p. 11). Alhora, també aprenen a buscar solucions i

prendre decisions correctes que els portin a resoldre el conflicte, i posteriorment, a l'avaluació d'allò que ha passat.

La mateixa autora enumera tota una sèrie de valors educatius que conté la literatura infantil:

"Educa la intel·ligència, afavoreix el desenvolupament del llenguatge i el pensament, influeix en la favorable formació i desenvolupament de la imaginació creadora, educa el sentiment humanitari, moral i d'amor propi, etc." (Porrás, 2011, p.12).

A més, les capacitats relacionades amb el desenvolupament cognitiu memorístic i perceptiu, també s'elevan gràcies a la literatura infantil com a recurs didàctic. És una eina que afavoreix també els vincles afectius i ofereix models de conducta tant positius com negatius i propicia el desenvolupament ètic dels infants (Porrás, 2011).

A tall de resum, a través de les vivències d'aventures d'éssers amb els quals els infants s'identifiquen, aquests poden empatitzar amb tota una sèrie de sensacions, emocions i sentiments que generen el desenvolupament d'actituds crítiques davant de les actuacions dels personatges, posicionant-se així a favor o en contra de la seva manera d'actuar. Tanmateix, també poden viure a través d'aquestes històries les seves pròpies pors, temors i angoixes. En aquest cas, la literatura els permetrà adquirir models de comportament que els poden ajudar a afrontar-los. Altrament, quan l'infant actua com a receptor d'una narració, s'estimula la seva capacitat d'escolta activa i de comprensió, així com la millora del codi verbal i gestual.

És evident doncs, que a través de la literatura infantil, l'infant pot dur a terme un aprenentatge que afavoreix molts aspectes del seu desenvolupament integral.

2.3 *ELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE*

2.3.1 *CONCEPTE I ORIGEN DELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE*

Abans de parlar sobre tots els aspectes que giren al voltant dels estereotips de gènere i sobre els quals aquests influeixen, cal definir què són. Per fer-ho, especificarem què signifiquen els dos mots que componen aquest nom.

Scott (1990) citat per Sierra (1996) proposa la següent definició de gènere:

"El gènere és un element constitutiu de les relacions socials basades en les diferències que distingeixen els sexes, i una forma primària de relacions significants de poder" (p.44).

Sierra (1996), complementa aquesta definició afegint que el gènere és una construcció social.

Davant d'aquesta conceptualització, podem preguntar-nos: què és allò que fa que el gènere constitueixi un element diferenciador entre sexes? La resposta la trobem en els estereotips que s'atribueixen a cada gènere.

Què són, doncs, els estereotips? Des d'un punt de vista objectiu, el Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans, defineix aquest concepte com un "conjunt d'idees que un grup o una societat obté a partir de les normes o dels patrons culturals prèviament establerts". D'acord amb aquest significat, un estereotip de gènere és un model de comportament que s'atribueix al gènere masculí o al gènere femení.

El constructe social generat al voltant dels estereotips ha format part de l'evolució de la història de la nostra societat. La causa d'aquest fet ha estat l'androcentrisme, una concepció que ha influït i perpetuat aquests ideals, "atribuint unes funcions i/o rols a cadascun dels sexes". Des d'aquesta perspectiva androcentrista, s'ha atribuït al gènere masculí valors que li han atorgat poder i rellevància social. Com a conseqüència, el gènere femení s'ha considerat sempre com a responsable de les tasques domèstiques i d'aquelles funcions excloses de l'esfera pública (López, 2002, p.9).

Així doncs, podem concloure afirmant que els estereotips de gènere són una construcció social, que es transmet de pares a fills i a través dels agents socialitzadors des del moment del naixement (Quesada, 2014).

2.3.2 QUÈ FA QUE ES PERPETUÏN

Des del moment del nostre naixement, rebem estímuls socials que van construint i consolidant la nostra pròpia identitat a dins d'una comunitat en concret (Cànovas, 2008, citat per Quesada, 2014).

En aquest sentit, i tenint en compte que som éssers socials, al llarg de la nostra vida interactuarem amb una sèrie d'elements de l'entorn que seran els principals causants de la nostra identitat. Aquestes interaccions subjectives i culturals seran causades pels anomenats agents socialitzadors, que alhora, són els principals transmissors de valors i normes socials, que amb el temps acceptarem com a pròpies de la nostra personalitat. En aquest sentit, s'ha demostrat que els principals agents socialitzadors de la vida d'una persona són la família, l'escola, el grup d'iguals i els mitjans de comunicació, consecutivament (Lomas, 2005, citat per Quesada, 2014).

D'una banda, la família és una estructura immersa en una societat patriarcal i andrògina que, sovint i de manera inconscient, transmet i reproduïx comportaments sexistes que prendran com a referència allò masculí, deixant en segona plana allò femení (Musitu, 2001, citat per Quesada, 2014). Aquest agent serà el primer a partir del qual, els infants aniran adquirint estereotips sexistes a través del llenguatge i dels rols que els seus progenitors exerceixen.

D'altra banda, en l'època que vivim és evident que els mitjans de comunicació i les xarxes socials tenen un gran protagonisme a les nostres vides. Això fa que actuïn com a grans transmissors de valors, normes i models socials que els infants aniran assimilant de manera inconscient. A més, amb el temps, inevitablement, adquiriran la idea que si en algun moment se surten del patró de comportament que tradicionalment ha marcat el seu rol social, seran castigats i recriminats pel seu entorn (Quesada, 2014).

Un altre gran transmissor de models de comportament és el grup d'iguals, tot i que aquests normalment competeixen amb els constructes socials que transmet la família i l'escola (Quesada, 2014).

I finalment, un altre dels pilars fonamentals que perpetua el discurs de gènere actual i els estereotips és l'educació (Sierra, 1996). El procés de socialització dels infants es produeix en gran part a dins de les institucions escolars, on no només trobem el grup d'iguals com a agent socialitzador, sinó que el professorat, el currículum, els llibres, les activitats i els jocs que s'hi desenvolupen també actuen com un reflex de les normes socials i formes dominants de la nostra cultura (Quesada, 2014).

Recollint tot el que s'ha dit, podem afirmar que els factors que perpetuen els estereotips de gènere són aquells elements que exerceixen influència en el procés de socialització de l'infant.

2.3.3 INFLUÈNCIA DELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE EN ELS INFANTS

És evident que els agents de socialització assenyalats en l'apartat anterior, tenen un impacte en el sistema de creences i valors dels infants, ja que com bé diu Pastor (2014) es troben en l'etapa de la vida on es construeix la identitat.

Estudis realitzats demostren que aquests estereotips de gènere condicionen la manera en què els pares eduquen als seus fills. Així, es projectaran unes expectatives de conducta en les nenes diferents de les que s'esperen dels nens (Paladino i Gorostiaga, 2005). Per exemple, la por i la tristesa s'associen més a conductes femenines (Fabes i Martin, 1991, citats per Paladino i Gorostiaga, 2005) mentre que mostrar-se en desacord amb quelcom o enuig s'assumeix com una conducta masculina (Buntaine, Costenbader et al., 1997, citats per Paladino i Gorostiaga, 2005). D'acord amb això, els infants van construir la seva personalitat en consonància a allò que perceben com a correcte segons el gènere que se'ls ha assignat en néixer i d'acord amb el que el seu entorn espera d'ells.

Pastor (2014) va dur a terme una investigació que tenia l'objectiu d'estudiar de quina manera influeix la literatura infantil en la construcció de gènere dels infants. L'autora sosté que la literatura infantil que actualment es transmet als infants, va acompanyada d'una estructura patriarcal que reflecteix el binarisme sexista del gènere. D'aquesta manera, els infants internalitzen i estructuren la seva identitat en relació als personatges amb els quals s'identifiquen en la literatura. Com a conseqüència d'aquest fet trobem que en els nens es reforcen aspectes de la personalitat com la independència i l'autonomia, la iniciativa o la seguretat; mentre que els personatges dirigits a les nenes tenen característiques com la conformitat, la passivitat o l'auto-subestimació.

La configuració de la identitat dels nens i les nenes, doncs, es relaciona directament amb la manera de comportar-se dels seus referents. Aquests referents poden ser els propis familiars, mestres, iguals i/o personatges d'històries imaginàries. El

sexisme i els estereotips de gènere "es filtren en les arrels més profundes del nostre subconscient" (Pastor, 2014, p.100), i és així com els infants s'acaben identificant amb aquells models que segueixin tots els ideals marcats com a positius per la societat.

Davant dels fets evidenciats, podem qüestionar-nos si és important o no actuar per canviar aquests estereotips.

7. ESTEREOTIPS DE GÈNERE I ARTS VISUALS I LITERÀRIES

Com s'ha assenyalat anteriorment, la literatura infantil és un recurs d'ensenyament i aprenentatge molt potent, i també, un dels millors mètodes per transmetre valors i normes socials d'una cultura (Pastor, 2010).

En aquest sentit, Pastor (2010) manifesta que és necessari aprofitar aquesta eina, per fomentar ambients que promoguin un clima d'igualtat que comporti per als infants, viure experiències impregnades de respecte i igualtat entre gèneres. En la mateixa línia, afirma que la literatura espanyola està fortament marcada per una societat patriarcal i fa referència a les paraules de Leiva (2011) per afirmar que utilitzar la literatura infantil per promoure l'equitat de gènere és una qüestió de drets i de justícia.

La mateixa autora explica que podem utilitzar els contes com a eines per cercar noves feminitats i noves masculinitats, per crear nous espais i rols de gènere diferents del cànon tradicional, per aconseguir identitats més subjectives que es basin en el que cadascú desitja ser (Pastor, 2014). Així doncs, cal destacar la referència que fa a les paraules de McNay (2000), qui creu que:

"(...) la ficció narrativa és un espai de formació (o re-forma) de noves identitats que sorgeixen de l'enfrontament amb la masculinitat hegemònica" (p.92).

Pastor (2014) afirma també, que els personatges de la literatura infantil tenen un gran poder per aconseguir que els infants percebin els estereotips de gènere com un model ideal que han de reproduir per ser acceptats. És d'aquesta manera com la identitat dels infants es va creant d'acord amb els models tradicionalment establerts.

Podem concloure doncs, afirmant que d'acord amb el fet que la ficció infantil és un recurs didàctic i educatiu, és una bona opció per treballar amb els infants els estereotips de gènere i les diferents identitats, com a mecanisme deconstructor de la sexualitat hegemònica (Pastor, 2020).

Amb referència al dibuix o les expressions plàstiques com a mecanisme reproductor i/o deconstructor dels estereotips de gènere, Ávila, Fernández i López (2002) citats per Benito (2017) assenyalen que com que el dibuix està estretament relacionat amb el desenvolupament simbòlic de l'infant, és molt freqüent que a través d'aquest reproduïxin conceptes i models que estan adquirint. Així doncs, Benito (2017) afegeix que el que plasma l'infant en la seva creació plàstica és una conseqüència d'allò que viu i dels aprenentatges que adquireix a través de les seves experiències.

I en la mateixa línia, Turín (1995) citat per Benito (2017) afirma que:

Els nens que encara no saben llegir, aprenen a desxifrar ràpidament aquests símbols realitzant una classificació entre allò que és femení, masculí, bo o dolent, per la qual cosa no és d'estranyar que posteriorment els acabin plasmant en les seves pròpies creacions. (p. 23)

Benito (2017) conclou afirmant que els estereotips de gènere que podem observar en els dibuixos dels infants, són una conseqüència de la informació que reben sobre les masculinitats i les feminitats.

Per últim, farem referència al joc teatral i al joc simbòlic. S'ha demostrat que també a través d'aquest dos jocs els infants projecten els estereotips de gènere que han assolit. Les nenes reproduïxen aquells rols relacionats amb la cura dels altres i les tasques domèstiques, mentre que els nens acostumen a representar les escenes d'agressivitat i/o acció. En aquest sentit, s'ha vist que quan un nen desenvolupa un rol femení, acostuma a sentir-se ridícul o incòmode i tendeix a buscar estratègies d'evasió d'aquest rol, com per exemple abandonar el joc o descontextualitzar els objectes i els personatges, per dissociar-los del gènere i el rol amb el qual es relacionen (Lobato, 2005, citada per Benito, 2017).

2.4 LES ESCOLES COEDUCATIVES

Subirats (1998), al seu article "La coeducació, un tema de futur", va descriure l'escola coeducativa com un espai que transmet les capacitats imprescindibles perquè, independentment del seu sexe, els infants arribin a ser persones autònomes tant en aspectes domèstics, com personals, com econòmics.

La mateixa autora, posa en rellevància la importància del comportament dels i de les docents. Assenyala que, des de la seva experiència personal i des de la seva manera de comportar-se, els i les mestres transmetran valors que fomentaran el creixement d'"éssers complets, no mutilats pels antics models sexistes que ens ha donat la tradició" (Subirats, 1998, p.25).

Tudela (1993) exposa en el seu article "Les persones conviuen en l'escola. Una proposta coeducativa" com va dur a terme un projecte coeducador a l'escola on treballava. A través de la lectura d'aquest article, podem veure que la coeducació no consisteix únicament en un canvi en el llenguatge del docent, o en fer activitats aïllades en moments concrets de la programació. La coeducació és un conjunt d'actuacions que s'han de dur a terme sota una actitud crítica i reflexiva, disposada a qüestionar tots els nostres esquemes. S'ha de tenir en compte la visió androcèntrica dels continguts que impartim, sobretot en assignatures com ciència i matemàtiques, etc., i ha de ser una actuació consensuada amb tot el professorat de l'escola i on hi hagi un Departament de Coeducació que promogui i revisi les actuacions. A més, una escola coeducativa implica la formació permanent del professorat i la sensibilització de les famílies.

Per acabar de definir aquest tipus d'escoles, és interessant fer referència a la diferència que hi ha entre una escola mixta i una escola coeducativa. Quesada (2014) assenyala que la diferència està en què en l'escola mixta hi conviuen nens i nenes en el mateix espai, però rebent missatges diferents en funció del sexe, mentre que en l'escola coeducativa, a més de compartir el mateix espai hi ha una creença ideològica que educa al marge dels estereotips, donant exactament les mateixes oportunitats als dos sexes i intentant formar un nou concepte de persona.

2.5 CONCLUSIONS DEL MARC TEÒRIC

Des del punt de vista educatiu, les arts visuals i plàstiques tenen dues funcions correlatives. D'una banda, hem vist que crear de manera lliure és sinònim d'expressar sentiments, emocions, idees i models de conducta, i que, a més a més, és una acció que proporciona gaudi i experiències significatives per als infants. D'altra banda, simultàniament, aquesta funció ens permet als docents identificar aspectes dels infants que a simple vista no podríem reconèixer.

Així doncs, si extrapolem aquesta doble funció a l'educació de gènere, podem concloure pensant que les arts visuals esdevenen un recurs imprescindible per aconseguir identificar en el comportament dels infants estereotips de gènere que puguin estar reprimint els seus desitjos o que, per contra, assumeixin amb total convenciment. A més a més, també ens serveixen per transformar la visió del món a través de les experiències d'altres artistes o de propostes didàctiques.

A més a més, s'ha exposat que en aquestes edats els infants estan construint la seva identitat. D'acord amb aquest fet, les arts visuals ens serveixen de canal per transmetre una sèrie de valors i esquemes que es corresponguin amb pràctiques no sexistes i equitatives, contribuint així a què els infants vagin configurant una idea del món i de les relacions interpersonals allunyada d'idees sexistes i tradicionals.

Finalment, pel que fa a la coeducació i d'acord amb el que s'ha assenyalat, ha de partir d'una ideologia concreta per part del professorat que ha d'anar acompanyada per una actitud crítica i reflexiva de les estructures socials i dels propis esquemes mentals. Així doncs, aquesta perspectiva ha de ser el punt de partida per deconstruir allò establert. Per fer-ho, però, necessitem recursos i eines que propiciïn les condicions necessàries per poder construir una nova realitat lliure d'estereotips de gènere que límit i oprimeixin als infants.

3. MÈTODE

3.1 OBJECTIU PRINCIPAL

A través de l'elaboració del present treball em plantejo ampliar el meu coneixement pel que fa a l'afectació dels estereotips de gènere en els infants i la construcció de les seves identitats, amb l'objectiu de poder donar resposta a aquelles

conseqüències que esdevenen del sistema sexista i dels estereotips que aquest projecta i que afecten el nostre comportament.

L'objectiu al qual es vol arribar és la confecció d'una intervenció didàctica dissenyada per incentivar i propiciar la reconstrucció dels esquemes mentals dels infants pel que fa als estereotips de gènere, a través de diverses activitats basades en tres blocs artístics: la interpretació o joc dramàtic, les arts plàstiques i la literatura infantil. Es pretén utilitzar aquestes tres vessants artístiques com a eina o recurs per aconseguir l'objectiu de la programació.

3.2 CONTEXT DE L'AULA

Aquesta intervenció es duria a la pràctica a l'aula del Bosc de Palau, a l'escola Annexa - Joan Puigbert de Girona.

És un grup format per un total de 23 alumnes, dels quals 12 són de P5 i 11 són de 1r de Primària. La majoria dels infants procedeixen de famílies amb arrels catalanes i parlen català a casa, excepte dos infants que pertanyen a la comunitat gitana i dos que procedeixen de llatinoamèrica.

Estem parlant d'un grup dispers i inquiet però que, en general, destaca per tenir unes característiques específiques que afavoreixen positivament el seu desenvolupament. Aquestes són la curiositat, el gaudi per preguntar el perquè de les coses als adults o als seus companys, l'empatia, la creativitat i la negociació com a eina pel bon comportament.

Generalment, és un grup que es mostra molt receptiu en l'escolta activa d'obres literàries i amb esperit crític i reflexiu. A més, sovint els infants demanen explicacions argumentades d'allò que es qüestionen i es nota que gaudeixen escoltant i reflexionant sobre l'explicació. No obstant això, és un grup dispers i inquiet en el qual abunden les situacions de conflicte provocades per jocs de contacte i baralles, sobretot en els nens.

La metodologia emprada per la tutora del grup fomenta i afavoreix molt positivament l'adquisició de totes aquelles capacitats relacionades amb la reflexió i l'esperit crític. És un grup que està acostumat a participar en converses i debats en els quals es reflexionen aspectes quotidians del dia a dia de l'aula.

3.3 FASES DEL MÈTODE

Per arribar a dissenyar una intervenció efectiva que serveixi per assolir l'objectiu que em proposo a dins del context descrit, es va establir una metodologia basada en tres fases, que servissin per acabar definint clarament la intencionalitat de la programació a dissenyar, acotant quins són els continguts que es vol treballar i la metodologia que es vol seguir. A continuació, es detalla cadascuna d'aquestes fases.

Primera fase:

En primer lloc, es va dur a terme una observació qualitativa i sistemàtica del comportament dels infants a dins del context escolar, tot aplicant un punt de vista crític i analític dels comportaments o situacions que es generaven al voltant dels estereotips de gènere. Així doncs, la finalitat d'aquesta observació era identificar principalment el següent:

- Estereotips de gènere que els infants projecten a través de la seva personalitat o manera d'expressar-se.
- Estereotips de gènere que els infants projecten a través de comportaments amb adults o iguals.
- Estereotips de gènere que els infants projecten durant la realització de les activitats de l'aula o produccions artístiques.

Els instruments que s'han utilitzat per a la recollida de dades són principalment l'observació directa del comportament dels infants i un diari de camp. A més a més, també s'ha fet ús de preguntes obertes i reflexives amb la fita d'obtenir una visió més profunda de l'opinió de l'infant.

Segona fase:

En segon lloc, va sorgir la necessitat d'elaborar un estat de la qüestió complet i detallat, que permetés tenir un ampli ventall de coneixements respecte els dos temes principals que giren entorn aquest treball: les arts visuals i plàstiques i els estereotips de gènere.

L'objectiu doncs d'aquest procés és recollir la informació necessària que serveixi com a base per, posteriorment, elaborar una intervenció didàctica que sigui efectiva i positiva i que generi les conseqüències esperades en cas de posar-la en pràctica.

És per això que en aquest apartat del treball s'ha volgut donar resposta a totes aquelles preguntes importants i necessàries que em plantejava al principi. D'una banda, sobre el tema dels estereotips de gènere, i d'altra banda, sobre l'ús de les arts visuals i plàstiques com a recurs per intervenir en aquest tema.

D'una banda, es va voler recollir informació sobre què signifiquen i en què consisteixen els tres blocs de les arts visuals i plàstiques amb les quals es vol basar la present intervenció. D'altra banda, ha estat necessari saber quins beneficis aporten aquests tres blocs en l'aprenentatge i el creixement dels infants i de quina manera aplicar-los per obtenir un millor resultat. L'objectiu d'aquesta cerca era obtenir coneixement en profunditat dels tres recursos establerts com a vehicle conductor de les diferents activitats.

Pel que fa als estereotips de gènere, s'ha definit què és el gènere i què són els estereotips de gènere. A més a més, s'ha cercat informació sobre estudis que s'han realitzat i que han emprat alguns d'aquests tres blocs per intervenir en el sistema de creences i valors dels infants, incidint en el tema del gènere.

Tercera fase:

Amb la informació obtinguda en la Fase 1 i la Fase 2 s'ha realitzat la Fase 3, que consisteix en el plantejament de la intervenció didàctica.

Els coneixements que es van obtenir arrel de l'observació del comportament dels infants i la informació obtinguda a través de la realització de l'estat de la qüestió han servit com a precedents que han orientat el plantejament i el disseny de la intervenció didàctica.

Així doncs, aquesta es compon de dotze activitats que tenen una durada aproximada de seixanta minuts i que s'organitzen en tres blocs. Cadascun d'aquests blocs correspon a un personatge que tindrà una petita història al darrere i una personalitat que s'explicarà als infants com si els personatges parlessin en primera persona. A la vegada, el personatge i la seva història tindran la funció, en

primer lloc, de donar a conèixer masculinitats i feminitats diverses a les que els infants coneixen i, en segon lloc, de servir com a fil conductor de tres activitats, cadascuna d'elles basades en un bloc artístic diferent.

D'acord amb el que es diu en el marc teòric, a cada gènere se li assigna una manera de comportar-se característica que va acompanyada d'uns trets identificatius. Per trencar amb aquest sistema de valors que, des de curtes edats, afecta el desenvolupament de la personalitat dels infants, és necessari mostrar personalitats femenines amb trets característics que trenquin amb el que dicten els estereotips de gènere i el mateix amb les personalitats masculines.

La finalitat principal de plantejar les activitats a través de diferents protagonistes, és atraure el seu interès i motivació arrel de la identificació d'aquests amb la història i amb el personatge. A més a més, també es pretén exposar als infants identitats que s'allunyin del que dicten els models hegemònics de comportament segons el gènere al qual pertanyen aquests i transmetre que són igual de reals i d'acceptables a les que ens presenta la societat.

Un cop plantejada l'organització que tindria la programació, es va dissenyar la personalitat i història de cadascun d'aquests personatges, responent als trets identificatius que plantejats per treballar amb la intervenció. Per això, simultàniament, es va crear una taula amb la finalitat d'establir un control que assegurés que s'estaven tractant tots els trets característics i/o continguts marcats prèviament per poder anar veient si aquests s'anaven exposant amb cadascun dels personatges.

		P 1	P2	P3
Gust per l'estètica				
Capacitat de decisió	Aprendre a dir no			
	Autonomia			
	Exteriorització dels desitjos			
Valentia				
Treball de l'autoestima				
	Objectes propis i aliens			

Responsabilitat i cura	De si mateixos i de les altres persones			
Expressió de sentiments	Demostrar afecte			
	Exterioritzar sentiments			

Taula 1: Recull dels estereotips a treballar a través dels tres personatges.

4. RESULTATS

A continuació, es descriu i es detalla la intervenció didàctica dissenyada, com a producte resultant de l'objectiu plantejat i de la metodologia emprada.

4.1 DISSENY D'UNA INTERVENCIÓ DIDÀCTICA NO SEXISTA

Tal com s'explica en l'apartat de mètode (p.23), es va decidir crear tres personatges que servissin com a punt de partida per implementar unes activitats basades en l'art. A continuació, es descriu els tres personatges i es justifiquen els trets característics de cadascun a través de referents teòrics i dels fets observats a l'aula. Més endavant, s'explica la tipologia d'activitat que tindrà lloc en la intervenció i es fa un recull d'exemples.

4.1.1 PERSONATGES

En primer lloc, cal destacar que la personalitat de cadascun es correspon als fets observats durant l'observació. Així doncs, es pretén donar resposta als estereotips més freqüents i recurrents entre les personalitats dels infants de l'aula el Bosc de Palau.

Primer personatge

La Ivette és una princesa científica molt sabia que treballa en el seu laboratori i que ha après a fer encanteris. Detesta arreglar-se a l'hora de vestir, sempre va vestida amb el primer que agafa de l'armari i porta el cabell fet un desastre, però li encanten els collarets.

És molt riallera però alhora té molt de caràcter i diuen que si la fas enfadar pot arribar a treure foc per la boca. No li importa dir que no a allò que no li ve de gust fer.

Abans vivia amb els seus pares, el Rei i la Reina del seu poble, però tothom la criticava perquè no li agradava anar ben vestida i no volia casar-se amb cap príncep: ella, de moment, volia ser científica i viure sola. Així que durant tot un any sencer, va estar reunint motius per explica'ls-hi als seus pares perquè no volia casar-se amb ningú i perquè es volia dedicar a la ciència. Quan va arribar el dia, els va dir que havia pres la decisió de marxar de casa i anar a viure sola.

Justificació del personatge:

Una gran part de les hores d'observació a l'aula, van ser presenciant activitats i propostes creatives. En aquestes, els infants desenvolupaven activitats que tenien com a resultat una producció artística, a través de les quals expressaven lliurement la seva visió del món, projectaven la seva personalitat i els seus desitjos i també, estereotips de gènere amb els quals s'identificaven.

Un dels estereotips que més recurrent en les nenes era el desig de ser una princesa i d'integrar en la seva personalitat totes les característiques que s'associen a aquests personatges.

La producció artística visual i plàstica de contes i de dibuixos van ser les activitats que més detalls em van aportar sobre aquest tema. Gairebé totes les nenes, dibuixaven princeses que eren salvades per un príncep i que destacaven només per la seva bellesa i pels seus vestits.

En aquest sentit, és important donar visibilitat a un personatge que coincideix amb el paper de princesa però que es correspon amb característiques totalment diferents i que això no té repercussions negatives a la seva vida. És una princesa autònoma, que destaca per la seva intel·ligència i que decideix marxar de casa exterioritzant als seus pares amb fermesa el desig de marxar i fer la seva vida.

Segon personatge

En Jan és un nen de 8 anys al que li agrada molt el mar i sobretot les sirenes. Sempre juga amb els seus germans a inventar-se històries de personatges del mar, i a les nits, el seu pare o la seva mare li llegeixen alguna història de sirenes. Té un diari en el qual escriu allò que inquietuds i preocupacions, també les coses

que li passen a l'escola, les coses que li agradaria fer i s'inventa històries sobre el mar i criatures fantàstiques.

Encara no sap què vol ser de gran però té molt clar que vol treballar d'alguna cosa relacionada amb ajudar a les persones, per què sempre que algú té un problema sent que vol ajudar-lo i cuidar-lo. A més, admira molt al seu pare, que treballa en una residència d'avis i es dedica a cuidar-los i li encanta escoltar les històries que li explica a les nits quan sopen tots junts. Fa col·lecció de disfresses de cues de sirenes i en té un munt de colors diferents. Li encanta posar-se-les i imaginar que viu aventures amb amics i amigues pel mar.

Justificació del personatge:

Un dels aspectes destacables extrets de l'observació sistemàtica dels infants en el seu context natural és que la gran majoria de nens es relacionaven entre ells a través de jocs de contacte que es basaven en agressions físiques.

És important analitzar aquest fet tenint en compte dos aspectes: d'una banda, que l'exteriorització de sentiments i el fet de mostrar afecte són accions que s'atribueixen a la feminitat i que moltes vegades es relacionen amb la debilitat, la qual cosa denota una falta de virilitat estereotipada (Lomas, 2007, citat per Quesada, 2014). I, d'altra banda, és un fet real que des del primer moment de néixer les mostres d'afecte dels adults cap als infants són diferents segons el gènere. Així doncs, tal com assenyala Quesada (2014) hi ha tendència general dels adults a petonejar, abraçar i mostrar altres formes d'afecte amb les nenes més que amb els nens.

En conclusió, aquesta manera de comportar-se dels nens és lògica i esdevé una conseqüència de tot el que s'ha dit. Alhora, a més, tot aquest entramat de fets prové de la pressió que la societat exerceix cap al gènere masculí amb relació a la mostra d'afecte. És necessari doncs, compensar aquest fet visible mitjançant un personatge masculí al qual no li importa explicar que escriu un diari per expressar com se sent i que parla amb afecte de la seva família.

A més a més, tal com està construïda la nostra societat, qui tendeix a dedicar-se a la cura i atenció d'altres persones són les dones. A aquest fet se li suma que les característiques com la tendresa o l'exteriorització de sentiments es relacionen amb

comportaments femenins (Pastor, 2014). Per això, aquest personatge, tot i ser un nen, té el desig de dedicar-se a un ofici que té a veure amb la cura d'altres persones.

Altrament, Hidalgo (2011) citat per Quesada (2014) va realitzar un estudi que conclouïa verificant que la rellevància dels personatges femenins depèn de la seva estètica mentre que la rellevància dels personatges masculins depèn del seu caràcter o habilitats cognitives.

Aquest fet transmet un missatge clarament diferenciat segons el gènere. A les nenes se'ls transmet el fet que han d'estar boniques per tenir una rellevància en tota la resta d'àmbits, mentre que als nens se'ls transmet que preocupar-se per allò estètic és quelcom que no els pertany i per tant no està ben vist en el seu gènere.

D'acord amb el que s'assenyala anteriorment, vaig veure necessari crear un personatge masculí que es preocupés per la seva estètica i un personatge femení que, tot i no preocupar-se de la seva estètica destaca per altres habilitats com la intel·ligència o la curiositat.

A més a més, durant la setmana de Carnestoltes, vaig observar i presenciar situacions en les quals els nens se sentien veritablement incòmodes vestint faldilla o maquillant-se la cara. Amb la qual cosa, podem deduir que d'alguna manera els infants del gènere masculí han adquirit la idea que preocupar-se per la seva estètica i fer accions considerades de nenes és quelcom que no està ben vist. I en canvi, la majoria de nenes portaven disfresses que realçaven els seus atributs físics d'acord amb els cànons estètics, com pentinats de cabell llarg o els llavis pintats.

L'objectiu de fer visibles aquestes dues identitats és esborrar, en la mida del possible, aquests estereotips relacionat amb l'estètica que oprimeix tant a les nenes com als nens.

Tercer personatge

La Berta és una nena que té 10 anys. Des de ben petita li agrada tocar la bateria i la música rock. Diu que el que més li agrada és saltar i córrer i poder pujar a tots els arbres que es troba. Tots els nens i les nenes de la classe la critiquen per com vesteix, ja que porta sempre samarretes amples, el cabell curt i mai s'ha preocupat per com la veuen els demés.

Al principi l'afectava que els nens i les nenes de la seva classe desaprovesin la seva manera de ser, però ara té molt i molt clar com vol ser, ja que la seva àvia li ha ensenyat que l'opinió dels altres només és una opinió i la que ha de valdre més és la seva pròpia. Quan algú es riu d'ella, pensa que el que més l'importa és anar còmode i fer tot allò que li agrada sempre que això no afecti negativament ningú.

Amb aquest personatge es vol treballar l'obligatorietat de complaure a la resta amb la manera de comportar-se com a actitud que s'atribueix als personatges femenins.

Gràcies a l'observació a l'aula, vaig poder veure com les nenes es preocupen per com se'ls veurà des de fora. És per això que busquen encaixar i agradar amb la manera de vestir, de pentinar-se, intenten estar boniques i quan se'ls deixa marge per vestir-se o pintar-se la cara com vulguin, condicionen el que fan amb l'estereotip d'haver d'estar bonica i/o de ser la més bella. A continuació es justifica aquesta afirmació.

Una de les activitats de l'aula que em va donar més informació sobre aquest aspecte va ser el racó de "Pintacares". Aquest consistia en que cadascú es pintés la cara sol o sola inspirant-se en un quadern de fotos de nens i nenes amb la cara pintada. El que vaig recollir amb l'observació d'aquest racó, va ser que les nenes es pintaven només de princesa o de fada i hi dedicaven estona i esforços a que quedés perfecte. A més a més, repetien un cop i un altre aquella part que no els hagués quedat bé i es frustraven si no es veien boniques en el mirall. En canvi, els nens es pintaven més de pressa i no vaig veure cap cas que es frustrés per no veure's bonic. En tot cas, si s'atabalava pintant-se era perquè no li quedava exactament com al dibuix.

Així doncs, contrastant aquest fet amb referents teòrics, vaig arribar a la conclusió que les nenes se senten inconscientment amb una obligació permanent d'estar "presentables" o boniques. A més a més, el fet és que han d'estar boniques per complir amb les expectatives dels altres, més que amb les seves, la qual cosa, a la llarga, condiona la seva manera d'expressar-se estèticament.

En referència al que s'ha dit, cal destacar les paraules de Pastor (2014) quan assenyala que, a través dels contes i les pel·lícules que els infants presenciaven, van

adquirint la idea que la nena ha de ser bonica, passiva i destacar poc. I en el cas que destaquí, la majoria de vegades és per les seves característiques físiques.

Podem extreure doncs, que una gran part de l'autoestima de les nenes es construeix d'acord amb les seves característiques físiques, per sobre de les seves característiques cognitives. Si molts dels personatges amb els quals s'identifiquen arriben a allò que desitgen perquè es casen amb un príncep o perquè destaquen per sobre de la resta en alguna cosa, i el requisit essencial sempre és la bellesa. De fet, així és com està construït tot el sistema patriarcal que ens envolta. Quesada (2014) menciona un estudi fet per Bueno (2012) en el qual va arribar a la conclusió de què aproximadament el 50% de la feminitat que es reflecteix en tot el sistema està associada a la bellesa i que aquesta és un requisit indispensable en la imatge de la majoria de dones que veiem en tots llocs, concretament en un 93,33%.

Una altra de les constatacions que justifiquen el desig de les nenes per estar boniques són les joguines que se'ls ofereixen. Espinar (2006) citat per Quesada (2014) va realitzar un estudi amb el qual va concloure afirmant que mentre als nens se'ls proporciona joguines dinàmiques que propicien comportaments violents, a les nenes se'ls regala accessoris o joguines relacionades, moltes vegades, amb productes de bellesa.

Després de l'anàlisi fet en aquest apartat, podem concloure amb què la bellesa és un atribut que el gènere femení assumeix des de curtes edats com a quelcom obligatori. És important doncs, explicar a les nenes que realment no és el més important per ser feliç o per tenir èxit, mostrant casos de noies que arriben als seus objectius personals sense correspondre als cànons tradicionals de bellesa, i que prioritzen la seva opinió per sobre de la dels altres.

Tal com s'explica a l'apartat del mètode (p.24) es va crear una taula que recollia tots els estereotips a tractar amb cada personalitat, per tal d'anar fent un control durant la creació de cada personatge. En la següent taula s'han omplert les caselles d'acord amb cada personatge i cada estereotip, amb l'objectiu de resumir i recollir de manera visual el què es tracta amb cadascuna de les identitats.

		P 1	P 2	P 3
Gust per l'estètica			X	
Capacitat de decisió	<i>Aprendre a dir no</i>	X		
	<i>Autonomia</i>	X		
	<i>Exteriorització dels desitjos</i>	X		
Valentia		X		X
Treball de l'autoestima				X
Responsabilitat i cura	<i>Objectes propis i aliens</i>		X	
	<i>De si mateixos i de les altres persones</i>		X	
Expressió de sentiments	<i>Demostrar afecte</i>		X	
	<i>Exterioritzar sentiments</i>		X	

Taula 2: Recull dels estereotips que es treballen amb cada personatge

4.1.2 ACTIVITATS

La tipologia d'activitat que s'ha cregut més adient per al grup d'aula referent, es correspon amb propostes basades en l'art, reflexives i atractives. A continuació, es justifica aquestes eleccions i se'n detallen els motius.

Activitats reflexives

Durant l'observació del context i dels infants de l'aula es va recollir que una de les característiques més importants del grup és que són nens i nenes capaços de reflexionar, i amb habilitats per raonar i exposar la pròpia opinió.

Aquest fet no sorgeix a l'atzar, sinó que apareix de tota una feina per part de la mestra que tutoritza l'aula per potenciar aquestes habilitats. Les situacions que fan evident aquest fet són que la cerca de solucions pels conflictes que sorgeixen a l'aula es fa entre tots els infants d'aquesta o els que estan directament implicats, comptant molt amb l'opinió de cadascú. Un altre fet que ho potencia és la presa de decisions que afecten a l'aula a través dels nens i les nenes que formen part d'aquesta, utilitzant eines com les votacions o els al·legats per convèncer als companys i a les companyes. Les crides d'atenció o els límits s'apliquen quan són

estrictament necessaris i molt sovint van acompanyats de la negociació entre la part adulta i l'infant per arribar a un acord que a tots dos els sembli bé.

Cal tenir en compte, també, que el paper de la mestra en aquesta aula és de mediatra i no d'un agent que imposa la seva opinió de manera arbitrària o paternalista. És una alida de l'infant que l'acompanya en el seu aprenentatge. És per això, que les activitats de la intervenció comporten un alt grau de reflexió per parts dels infants que es traduiria en col·loquis i estones de conversa. L'objectiu seria aprofitar aquestes habilitats i dinàmiques de reflexió a les que ja estan acostumats els infants per: qüestionar i reflexionar sobre dicotomies entorn del gènere que s'han adquirit com a normals i que oprimeixen, condicionen o pressionen als infants a comportar-se d'una manera concreta.

Activitats atractives

El grup del qual parlem també es caracteritza per ser inquiet i dispers. Aquest fet fa molt necessari que la presentació de les activitats sigui atractiva i motivi als nens i a les nenes. Per això, seran exposades a través de personatges amb els quals es pretén captar la seva atenció i motivar-los a què segueixin de manera participativa i entusiasta les propostes.

La programació es dividirà en tres blocs consecutius, les activitats dels quals giraran entorn al personatge que es correspongui.

La dinàmica de la programació serà que a l'inici de cada bloc es presentarà el personatge a través d'una carta escrita per ell i dirigida als infants de l'aula del Bosc de Palau. Serà important que el text i la presentació dels personatges es faci amb cura i detall i de la manera més atractiva possible. Així s'aconseguirà despertar l'interès i la motivació dels infants i arribar a potenciar que aquests s'identifiquin amb el personatge i l'agafin com a referent.

A dins de cada bloc hi haurà una activitat d'inici que anirà acompanyada amb la presentació de cada personatge, dues de desenvolupament i una de conclusió que servirà per acomodar tot allò que s'hagi après al llarg de les activitats. Aquesta consecució de les activitats, però, pot variar. Cadascuna de les propostes anirà estretament relacionada amb les característiques dels personatges, de manera que amb aquests es pretén posar sobre la taula una sèrie d'estereotips a tractar que

després seran treballats més àmpliament amb les activitats, a través de l'expressió i de la reflexió.

Activitats basades l'art visual: interpretació, arts plàstiques i literatura

Els infants als quals s'adreçaria la intervenció es mostren molt receptius pel que fa a les obres literàries i presenten habilitats creatives. Aquest fet és el que ha motivat la utilització dels contes i les produccions artístiques com a eix principal per la intervenció.

A continuació es mostra una taula resum dels trets més importants de cadascun d'aquests blocs recollits al marc teòric, que justifiquen la utilització d'aquests com a recurs didàctic per desconstruir estereotips de gènere, adquirir nous models de conducta i exterioritzar desitjos.

INTERPRETACIÓ	Crear altres mons i jugar a ser, sentir i pensar com altres persones o éssers.
	Expressar i reviure desitjos propis o ansietats a través d'altres personatges.
	Millorar la seva expressió verbal i corporal.
	Afavorir la capacitat d'empatia amb els altres.
ART PLÀSTICA	Simbolitzar una imatge viscuda, la qual cosa afavoreix el desenvolupament intel·lectual.
	Adquirir coneixements sobre l'entorn i sobre un mateix i interioritzar la realitat i fer-la seva.
	Millorar l'habilitat manual.
LITERATURA	Viure experiències fantàstiques i imaginàries que interessin i emocionin als infants i integrar valors.
	Aprendre a buscar solucions i prendre decisions correctes que els portin a resoldre el conflicte a través dels personatges.
	Establir vincles afectius, desenvolupar el pensament ètic i adquirir models de conducta.
	Emmirallar-se en sensacions, emocions i sentiments i viure les seves pròpies pors, temors i angoixes a través dels personatges.
	Estimular la capacitat d'escolta activa i de comprensió, així com la millora del codi verbal i gestual.

Taula 2: Resum de les capacitats que desenvolupen la interpretació, les arts plàstiques i la literatura.

D'acord amb aquestes dades és evident el gran valor educatiu que té la utilització d'aquests tres recursos en una aula d'educació infantil. El fet que siguin capacitats molt relacionades amb el desenvolupament emocional i social dels infants, fan que sigui molt productiu aplicar aquests tres recursos per treballar un tema com és la construcció de la seva identitat a través d'uns estereotips de gènere.

Tanmateix, aquests tres blocs artístics tenen característiques comunes. Tots tres estimulen l'expressió d'emocions d'una manera autèntica, natural i genuïna. A més, afavoreixen el gaudi de l'infant, la qual cosa permet relaxar tensions. Altrament, a la pràctica entren en joc habilitats com observar, sentir, pensar i imaginar interactuant amb els altres, amb el medi i amb un mateix.

És per això, que les activitats de la intervenció consistirien a interpretar, fer produccions artístiques plàstiques i en escoltar o crear contes i buscarien potenciar les capacitats recollides en la taula 2.

4.2 OBJECTIUS GENERALS DE LA INTERVENCIÓ

D'acord amb les dades que s'han anat recollint al llarg de l'elaboració del present treball, s'han estipulat uns objectius didàctics generals per a la intervenció didàctica.

1. Afavorir l'expressió lliure dels infants a través de tres blocs artístics: la interpretació, les arts plàstiques i la literatura.
2. Fomentar l'adquisició d'habilitats crítiques i reflexives que permetin qüestionar les construccions socials que ens envolten.
3. Valorar i respectar les diverses formes d'expressió personal dels altres i les pròpies.

4.3 METODOLOGIA I CRITERIS D'AVUACIÓ

La línia metodològica del docent serà fomentar que els alumnes esdevinguin els protagonistes de les activitats i les reflexions, debats o col·loquis que es facin. Així doncs, el seu paper consistirà a exposar el funcionament de les activitats i dinamitzar el grup, amb una actitud d'observació reflexiva sense intervenir arbitràriament, escoltant les necessitats dels infants animant-los a participar sense forçar-los i propiciant el qüestionament i la reflexió al voltant dels estereotips de

gènere a través de preguntes obertes. Serà important també que prioritzi el gaudi dels infants així com la motivació i la curiositat.

Els procediments i instruments d'avaluació seran l'observació sistemàtica de l'acció dels infants, durant les diverses activitats i de les estones de conversa i reflexió i, la posterior recollida de dades rellevants en un diari d'observació on s'hi anotaran reflexions i frases dels infants i on es descriuran esdeveniments o processos que siguin significatius. Aquest recull servirà per avaluar i fer una reflexió crítica tant dels processos educatius dels infants com de l'efectivitat de les activitats.

PROPOSTES D'ACTIVITAT

		INICIAL
PERSONATGE 1	INICIAL	S'explicarà als infants el conte de <i>Teresa no quiere ser princesa</i> de Belen Gaudes i Pablo Macias. És un conte d'una nena que qüestiona el que és ser una princesa i qüestiona un per un els estereotips que es generen al voltant d'aquest personatge. A més, també menciona aspectes com els oficis, els jocs o els objectes de nenes i de nens. Després de l'escola del conte es faran preguntes als infants amb l'objectiu de propiciar la reflexió i l'expressió de la pròpia opinió. (Annex 1)
	DESENV.	Aquesta activitat es relacionarà amb l'anterior a través dels objectes que menciona el conte. Com que el protagonista d'aquest bloc és una princesa científica, ofici que normalment no va amb aquest personatge i s'atribueix més al paper de l'home que al de la dona, en aquesta activitat s'aprofitaran objectes que utilitza la princesa com la lupa, el microscopi o la bata de científica com a punt de partida per iniciar un joc d'interpretació. Aquest consistirà a posar a l'abast dels nens i de les nenes una sèrie d'objectes que s'associen a un dels dos gèneres per jugar i interpretar lliurement i, posteriorment, fer una assemblea on es reflexioni per a què s'han utilitzat aquests objectes i quins estereotips recauen sobre ells.
	FINAL	L'última activitat consistirà a dibuixar-se a si mateixos utilitzant un dels objectes amb els que hagin jugat. L'objectiu serà que expressin a través del simbolisme i la imatge allò que han viscut en l'activitat anterior, i que exterioritzin i expressin idees que han adquirit a través d'aquestes dues activitats i/o desitjos que potser per vergonya o por no han dut a terme anteriorment.
PERSONATGE 2	INICIAL	Com que al protagonista li agrada molt disfressar-se de sirena, proposarà als infants fer un joc de disfresses. Es posarà a l'abast dels infants teles de diversos colors, estampats i mides i se'ls convidarà a fer-se disfresses i imaginar que són algun personatge. Després es farà una estona de conversa on qui vulgui explicarà de què s'ha disfressat i com ho ha fet i podran expressar allò que vulguin dir o reflexionar.
	DESENV	Aprofitant que el personatge ens parla del què vol ser de gran i de què el seu pare és infermer, es farà un taller de titelles en el qual cada infant pensarà un ofici i farà una titella que per un cantó serà dona i per l'altre serà home. Després, es farà una assemblea en la qual es qüestionaran els oficis que s'associen a cada gènere i es reflexionarà al voltant d'aquest tema.

PERSONATGE 3	FINAL	D'acord amb els temes que es tracten amb aquest personatge, s'explicarà als infants el conte de <i>El cavaller que no volia lluitar</i> de Helen Docherty i Thomas Docherty (Annex 2). Explica la història d'un ratolí que no vol lluitar i decideix enfrontar-se als enemics d'una manera diferent. Aquesta història fa visible una masculinitat associada a la cura, la sensibilitat i el respecte i també fa referència a la resolució de conflictes per vies pacífiques. És un conte que propicia el qüestionament i la reflexió al voltant dels estereotips de gènere, amb la qual cosa, al final de l'activitat es faria una estona de diàleg en què cada infant expressés la seva opinió.
	INICIAL	Es posarà a l'abast dels infants la col·lecció de contes <i>Petita & Gran</i> de M ^a Sánchez Vegara, que tracten, cadascun d'ells, sobre la vida d'una dona que ha tingut un paper important en la història. A través d'aquests, s'exposa la infantesa d'aquestes dones i com han anat creixent i evolucionant per convertir-se en qui han sigut. L'activitat consistirà a llegir i visualitzar aquests contes i, al final de la sessió, es farà una estona de conversa en què es demanarà als infants que expliquin què han llegit, a qui han conegut o que els ha cridat l'atenció de cada història.
	DESENV.	Es farà un col·loqui en el qual s'escollirà per votació una de les històries llegides en l'anterior activitat. A continuació, la mestra llegirà de nou el conte per a tots els nens i les nenes i, es comentarà breument aquells detalls que els hagin cridat l'atenció. Finalment, s'escollirà, també entre tots i totes, una situació del conte que vulguin representar. Es faran grups dels personatges que requereixi la situació que s'ha escollit i al final de la sessió es farà una representació per grups.
	FINAL	La durada d'aquesta activitat serà de dues sessions. En la primera es farà un col·loqui on es demanarà als infants que pensin en una dona important de la seva vida, que admirin o que estimin molt i, a continuació, se'ls demanarà que facin un dibuix en un suport més gran que un foli dinA4. Es posarà a l'abast dels infants tot el material de l'aula d'art, amb la intenció que sigui una producció artística elaborada, pensada i cuidada. La segona sessió es dedicarà a l'exposició de totes les produccions dels infants en què cadascun haurà d'explicar a la resta per què és important aquesta dona per ell.

Taula 3: Recull de propostes d'activitats que formaran part de la intervenció.

5. CONCLUSIONS

Abans d'aparèixer la crisi de la Covid19 es va plantejar una proposta de treball més pràctica, amb l'objectiu de dissenyar, implementar i analitzar els resultats d'una proposta didàctica elaborada amb perspectiva de gènere. Arrel de la situació però, es va reconduir la proposta cap a quelcom més teòric però amb un gran pes d'anàlisi i reflexió al darrera. És cert, però, que l'objectiu d'elaborar una proposta didàctica per deconstruir estereotips de gènere a través de l'art va quedar intacte.

El primer objectiu a assolir era elaborar un ampli i complet marc teòric que aportés informació actual i necessària per al disseny d'una intervenció eficient. El resultat ha estat una recerca profunda i rigorosa, que ha aportat amplitud de mires i capacitat crítica a nivell acadèmic, professional i personal.

A continuació, es va iniciar l'elaboració i disseny de la intervenció didàctica, procés que va consistir a reflexionar i analitzar les dades obtingudes a través del marc teòric i de l'observació a l'aula, per abordar el tema dels estereotips de gènere de la manera més acotada possible amb el grup d'infants referent.

El producte resultant s'ajusta a l'objectiu plantejat en un inici: el disseny d'una intervenció didàctica que ofereix als infants nous models de feminitats i masculinitats, a través de la creació de tres personatges que representen directament aquests models. Alhora, aquests són el fil conductor d'activitats basades amb la interpretació, les arts plàstiques i la literatura infantil, amb les quals es pretén estimular principalment l'expressió i el pensament crític dels infants.

Des d'un primer moment va existir la idea d'abordar aquest tema a través de l'art. Però al llarg del procés d'elaboració d'aquest treball s'ha reforçat aquest pensament i s'ha arribat a la conclusió ferma de què són imprescindibles l'expressió i canalització de sentiments, pensaments i desitjos si el que es vol és iniciar la construcció de nous esquemes mentals. Després del treball realitzat, es pot afirmar amb convicció, que l'art té un gran valor per realitzar activitats que afavoreixin el pensament àgil i el desenvolupament cognitiu i social, que acompanyin una actuació coherent i efectiva.

A més a més, cal fer referència al fet que els estereotips de gènere es transmeten en gran part a través de la imatge i l'estètica, mitjançant la manera vestir, de pentinar-se, de maquillar-se, i també, amb la televisió, les pel·lícules, els plafons de publicitat, els dibuixos animats, etc. Per tant, a partir d'aquests elements, els quals tenen alt component artístic, es poden desafiar i estudiar les construccions socials que s'hi generen al voltant i extreure conclusions de quins són els estereotips de gènere més recurrents en la societat.

Tanmateix, analitzant el resultat final del present treball, penso que aquest disseny és adaptable i acotable a un altre grup d'infants. Els docents que vulguin tractar aquest tema a l'aula, poden utilitzar els tres personatges com a punt de partida i, tenint en compte que les activitats estiguin basades en els tres blocs artístics, poden dissenyar propostes que s'adaptin a les característiques del seu grup.

L'objectiu d'aquest treball va néixer a partir de la necessitat de tractar el tema dels estereotips de gènere a l'aula, arrel d'observar nombroses situacions en les quals l'expressió dels infants es veia coartada per aquests models de comportament. L'elaboració del treball ha anat acompanyada d'una creixent presa de consciència al voltant de la importància del paper del sistema educatiu en l'abordatge d'aquesta realitat.

Els estereotips de gènere tenen la base creada en un sistema patriarcal que predomina en tota la societat. Si el que volem és crear nous espais no sexistes i tolerants amb les diverses formes d'expressió és imprescindible la investigació educativa i crítica per part del docent com una eina de canvi real. És per això que penso que aquest disseny didàctic hauria de ser un recurs educatiu emmarcat a dins de tota una sèrie d'actuacions que incideixin en un canvi de paradigma en la vida de l'escola en què s'implementi. Per tant, la sensibilització i formació tant del professorat com de les famílies també seran imprescindibles per iniciar una nova òptica no sexista.

Amb tot el creixement personal que ha implicat l'elaboració d'aquest treball, penso que intervenir amb aquest tema de manera aïllada en una societat que exposa una alta pressió social i uns estereotips molt marcats és insuficient. Aquest fet em reforça la idea i les ganes d'orientar el meu futur docent cap a la creació de projectes

que aportin un concepte més dinàmic i integral de la feminitat i de la masculinitat, que afavoreixin el desenvolupament dels infants sense discriminacions i prejudicis que restringeixin o limitin la seva expressió.

Per finalitzar i concloure aquest projecte, m'agradaria deixar constància d'unes paraules esperançadores i encoratjadores escrites per Amparo Tomé i Rafael A. Ruiz (1996), recollides en el llibre "Genero y Educación. La escuela coeducativa." que s'ha convertit en un referent personal i professional arrel de la confecció d'aquest treball final de grau.

El camí cap a la igualtat, el respecte de l'altre i amb ell de les diferències, és lent, però està en les nostres mans crear i recercar les condicions més favorables que ajudin al fet que les nostres alumnes puguin relacionar-se en els amplis marcs de pensar, fer i somiar (p.88).

6. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Acaso, M. (2000). Simbolización, expresión y creatividad: tres propuestas sobre la necesidad de desarrollar la expresión plástica infantil. *Arte, Individuo y Sociedad* (12), 41-57. Recuperat de:
<https://revistas.ucm.es/index.php/ARIS/article/download/ARIS0000110041A/5919>
- Benito L. (2017). *Estereotipos de género en el dibujo infantil: análisis y estrategias de intervención*. (Treball de Fi de Grau). Universitat de Valladolid. Valladolid. Recuperat de:
<http://uvadoc.uva.es/handle/10324/2688>
- Berger, J., Blomberg, S., Dibb, M., Hollis, R., Fox, C., (2016) *Modos de ver*, 3a ed, Barcelona, Espanya: Editorial Gustavo Gili.
- Burset, S. (2017). La didáctica de las artes plásticas: entre lo visual, lo visible y lo invisible. *Didacticae*. (2). 105-118. Recuperat de:
<https://revistes.ub.edu/index.php/didacticae/article/view/20193>
- Cruz, P. (2014). *El juego teatral como herramienta para el tratamiento educativo y psicopedagógico de algunas situaciones y necesidades especiales en la infancia*. (Tesis doctoral). Universitat Nacional d'Educació a Distància. Espanya. Recuperat de:
<http://e-spacio.uned.es/fez/view/tesisuned:Educacion-PCruz>
- Delgado, M. (2011). La dramatización, recurso didáctico en la educación infantil. *Pedagogía Magna*. (11), 382-393. Recuperat de:
<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3629264.pdf>
- *Diccionari de la llengua catalana de l'IEC*. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans. Recuperat de:
<https://dlc.iec.cat/Results?DecEntradaText=estereotip%20&AllInfo-Morf=False&OperEntrada=0&OperDef=0&OperEx=0&OperSubEntrada=0&OperAreaTematica=0&InfoMorfType=0&OperCatGram=False&AccentSen=False&CurrentPage=0&refineSearch=0>
- Hoster, B. y Gómez, A. (2013) Interpretación de álbumes ilustrados como recurso educativo para la competencia literaria y visual. *Red Visual*. (19), 65-76. Recuperat de:

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4749654>

- Martínez, L.M. y Gutiérrez, R. (2003). Las artes plásticas y su función en la escuela. En Congreso INARS : la investigación en las artes plásticas y visuales (255-258), Sevilla: Universitat de Sevilla. Recuperat de:
<https://idus.us.es/handle/11441/63230c>
- Mayesky, M., Neuman, D. i Wlodkowski, R., (1978), *Actividades creativas para niños pequeños*, México: Diana.
- Paladino, C., Gorostiaga, D. (2005) Expresividad emocional y estereotipos de género. Universitat Nacional de La Plata. Recuperat de:
http://sedici.unlp.edu.ar/bitstream/handle/10915/3242/Documento_completo.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Pastor, B. (2014). La literatura infantil: Espacio mediador en la educación de género. *Raído. Volumen 8* (Nº 17), 84-104. Recuperat de:
<http://ojs.ufgd.edu.br/index.php/Raido/article/view/3630>
- Porras, J., (2011), *Un mundo por descubrir*, Madrid, Espanya: Visión libros.
- Quesada, J. (2014). *Estereotipos de género y usos de la lengua. Un estudio en Descriptivo en la Aulas y Propuestas de Intervención Didáctica*. (Tesis doctoral) Universitat de Murcia, Murcia. Recuperat de:
<https://digitum.um.es/xmlui/bitstream/10201/39106/1/TESIS%20FERERO%202014.pdf>
- Reina, C. (2009). El teatro infantil. *Innovación y experiencias educativas*. (15), 1-13. Recuperat de:
https://archivos.csif.es/archivos/andalucia/ensenanza/revistas/csicsif/revista/pdf/Numero_15/CRISTINA_REINA_2.pdf
- Roldán, M. N. (2016). Situación actual del juego simbólico y del teatro en infantil. Recuperat de:
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5876547>
- Ruiz de Velasco, Á. y Abad, J. (2011), *El juego simbólico*, Barcelona, Espanya: Graó.
- Sierra, C., Subirats, M., Jiménez, M.P., Blanco, N., Tomé, A., Tudela, P., Perales, P., Abad, L.M., Arias, A., Ruiz, R.A (2002) *Género y educación. La escuela coeducativa*. Editorial Laboratorio Educativo. Graó. (director de la col·lecció) Francesc López Rodríguez. (Selecció de textos) Antònia Darnés. (2002)

- Timoneda, C. (2006) *La senzillesa d'aprendre*. Girona, Espanya: Curbet Edicions.

7. ANNEXOS

Annex 1 – Teresa no quiere ser princesa

Autors: Belen Gaudes i Pablo Macias Alba

Ilustrador: Nacho de Marcos

Editorial: Cuatro tuercas

Any d'edició: 2017

TERESA NO QUIERE SER PRINCESA

- *Y colorín colorado, este cuento se ha acabado...¡Buenas noches princesa!- le dijo su madre a Teresa.*
- *Mamá, ¿qué es una princesa?*
- *Una princesa es, a ver... cómo te lo explico. Una mujer muy guapa, que espera paciente a un chico...*
- *A mí no me gusta esperar!*
- *Una princesa es... una chica dulce, con una bonita voz, que canta bellas canciones, mientras prepara el arroz.*
- *¡Yo no quiero cocinar!*
- *Una princesa es... una mujer elegante que viste siempre con guantes y lleva un lujoso vestido a juego con su marido.*
- *A mí me encanta jugar con la arena, usar siempre guantes sería una pena!*
- *Una princesa tiene los labios muy rojos, mejillas encarnadas y sombra de ojos.*
- *A mí me gusta pintarme la cara de gato.*
- *Una princesa siempre se acaba casando con un valiente príncipe que va cabalgando.*
- *Mamá, pero... ¿Esas princesas existen?, - pregunta Teresa con cara de duda.- ¡Qué rollo tener siempre que pedir ayuda!*

- *Bueno cariño, son princesas de cuento, igual que las hadas o el de "María Sarmiento".*
- *Entonces... ¿no son reales?, ¿son de imaginación?, ¡ya veía yo rara tanta perfección!*
- *Claro, mi vida; esto es la vida real, no de Realeza sino de verdad, ahora las niñas ya no están tan locas, hacen lo que quieren, no lo que les toca.*
- *Y los niños, ¿también?*
- *Pues claro Teresa.*
- *¿Pueden libremente vestir de princesa? Se ríen de Nacho vestido de Blancanieves..., vino así disfrazado a la fiesta del jueves, cada persona debería poder escoger lo que más le apetezca y lo que le guste hacer. ¡A mí me gusta luchar, saltar y correr; mancharme en el barro antes de comer!. ¡Ande yo valiente y ríase la gente!. ¡Y más valiente es Nacho de Bella Durmiente!.*

Y pensando estas cosas Teresa se duerme, ninguna princesa en su sueño aparece, ni reales, ni de imaginación. Ella prefiere montar en camión, luchar con espadas, jugar al balón. Hacer construcciones, partir un melón. Subirse en lo alto de su habitación o hacerse un disfraz de camaleón. Y así fue como la excepción se convirtió en regla, porque el mundo está construido por miles de maravillosas excepciones.

Al día siguiente, aunque lleva vestido, con otras amigas se juega un partido. Realmente Teresa, no quiere ser princesa y acaba la historia montada en la noria.

¡CHINPUM!

Annex 2 – El caballero que no quería luchar

Autors: Helena Dochercy i Thomas Dochercy

Editorial: Maeva Young

Any d'edició: 2017

EL CABALLERO QUE NO QUERÍA LUCHAR

Incluso a los dragones les gusta una buena historia. Leo, era un gentil caballero de la cabeza a los pies. Mientras a otros caballeros les gustaba luchar, él prefería con un libro sentarse a disfrutar. Con todo el mundo era amable, hasta a las moscas dejaba en paz y cuando sus padres le decían: -¡los caballeros deben luchar!, él no entendía a que venía tanto afán.

Una mañana, los padres de Leo se sentaron dispuestos a hablar. Les parecía muy bien eso de leer pero para algo más se tenía que preparar y le enseñaron un anuncio del periódico local. Se buscaba domador para un dragón, pero a Leo no le pareció tan genial.

- *¡Ya verás lo mucho que te divertirás, lo cual no te viene nada mal!, y por si acaso es fiero el dragón, aquí tienes un equipamiento fenomenal.*

Leo se llevó unos bocadillos y como no, una pila de libros. Luego, con un suspiro, montó a lomos de su fiel caballo amigo.

Apenas había avanzado, una terrible criatura desde el cielo cayó en picado. Tenía alas de águila pero cuerpo de león.

- *¡Un grifo! - exclamó Leo. - Sobre ellos he leído un montón.*

- *¡Ven aquí! - rugió el grifo- ¡Contigo quiero luchar!*

- *Casi mejor que no. - contestó Leo. - No creo que sea buena idea pelear, llevo una espada recién comprada, así que tengo las de ganar, pero, ¿qué tal una historia impactante en la que tú salgas sin parar?*

- *¡Sí, por favor! -El grifo asintió. Era bastante vanidoso además.*

Leo le leyó aquel libro, una vez, dos y otra más.

- *Toma, quedatelo.*
- *¡Muchas gracias!* - exclamó el grifo y su noble cabeza inclinó.

Leo cabalgó durante horas bajo un calor sofocante y se detuvo a almorzar junto a un arroyo relajante.

- *¿Quién se atreve a cruzar mi puente?* - Preguntó un trol hambriento y gruñón.
- *¡Hola!*- se presentó Leo- *Soy yo. ¿Te apetece probar mi bocadillo de jamón?*

El trol se echó a reír.

- *No, gracias, creo que te comeré mejor a ti.*
- *¡Hummmm, traga^orte mi armadura puede ser un error!, pero si esperas un instante te puedo leer un libro muy interesante lleno de cabras deliciosas y de troles como tú. ¿A qué es una idea brillante?*
- *Toma, quedatelo.*
- *¡Muchas gracias!* - dijo el trol, y su cabezón inclinó.

Leo siguió cabalgando más solo que la luna y al fin llegó a una aldea tan vacía como la luna. Hojas, flores y hierbas estaban negras como el tizón y Leo solo veía caca de dragón. Vio caras en las ventanas con mucho miedo a salir y él avanzó mientras le decían: *-¡Cuidado, aún tienes tiempo de huir!*

Y al girar por una calle, casi Leo tropezó con un enorme y dormido dragón que de repente se despertó.

- *¿Otro caballero que viene a molestar?*
- *¡No te preocupes, no estoy para molestar!, tengo un libro alucinante lleno de dragones impresionantes, pero lo haré desaparecer si este desastre no te pones a recoger.*
- *-¡No, por favor!* - gritó el dragón. - *¡Ahora mismo me pondré a limpiar!. Pero la verdad, no sé muy bien como empezar ¿tú me podrías enseñar?.*

- *¿Puedes leerme ahora mi cuento?* - le suplicó el dragón de rodillas. Hasta seis veces se lo tuvo que leer, un dragón es difícil de satisfacer.

Y... este cuento sin igual tiene un bonito final.

Para domar un dragón, no hay nada como un cuento, después de todo, ¿quién puede resistirse a un buen libro?.